

«Για τη Δημόσια Κατανόηση και Δημόσια Δέσμευση των Βιοεπιστημών»

Κωνσταντίνος Μορφάκης

Υποψήφιος Διδάκτορας Πανεπιστημίου Αθηνών

Υπότροφος του Κοινωφελούς Ιδρύματος Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης

Οι επαναστατικές εξελίξεις στη γενετική, τη μοριακή βιολογία και τη βιοτεχνολογία αποκτούν μια ολοένα και μεγαλύτερη σημασία για την καθημερινή μας ζωή, καθώς η συσσώρευση γνώσης σχετικά με τη δομή και τη λειτουργία των ζώντων οργανισμών έδωσε ώθηση σε ένα διαρκές ρεύμα ανάπτυξης χρήσεων που επηρεάζουν την ιδιωτική και δημόσια σφαίρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι, από τις κρατικές υπηρεσίες, τους σχεδιαστές πολιτικής και τους επιχειρηματικούς κύκλους ως του παραγωγούς ταινιών και τους φορείς της δημόσιας κουλτούρας, οι εξελίξεις στο πεδίο των Βιοεπιστημών κερδίζουν ολοένα και μεγαλύτερη προσοχή.

Γινόμαστε καθημερινά αποδέκτες ενός τεράστιου πλήθους πληροφοριών για την ανάπτυξη νέων βιοϊατρικών και βιοτεχνολογικών προϊόντων που συσχετίζονται με ένα νέο όραμα ως προς την εκπλήρωση παγκόσμιων στόχων (π.χ. καλύτερη υγειονομική περίθαλψη, βελτίωση των διατροφικών αναγκών, ανάπτυξη φιλικών προς το περιβάλλον τεχνολογιών). Ταυτόχρονα, αυτή η αισιόδοξη προοπτική συνοδεύεται συχνά από εικόνες που προκαλούν αυξανόμενες ανησυχίες και προβληματισμό σχετικά με παρέμβαση και το χειρισμό του βιολογικού υλικού και της φύσης εν γένει.

Τα μέσα ενημέρωσης (τύπος, τηλεόραση, διαδίκτυο) αποτελούν μια προσιτή πηγή πληροφόρησης για την επιστήμη και την τεχνολογία, λειτουργώντας ως «μεσίτες» μεταξύ της γνώσης και της τεχνολογίας που παράγει η επιστημονική και η τεχνική κοινότητα και του κοινού. Λόγω όμως του σύνθετου χαρακτήρα της γνώσης και της τεχνικής που εμπλέκεται στις βιοεπιστήμες και τη βιοτεχνολογία, αυτές παραμένουν σε ένα σημαντικό βαθμό δυσνόητες από τους πολίτες.

Ζητήματα όπως η έρευνα για την αξιοποίηση βλαστικών κυττάρων, η διατροφική αξία και η καταλληλότητα των GM τροφών, η χρήση των γενετικών πληροφοριών, και άλλες καινοτομίες όπως η γονιδιωματική και οι φαρμακογενετική είναι υπό δημόσια συζήτηση. Σε μεγάλο βαθμό, οι σχετικές επιστημονικές πληροφορίες και τα αποτελέσματα της επιστημονικής έρευνας επικοινωνούνται στην κοινωνία μέσω των «μεσιτών». Οι πολίτες χρησιμοποιούν συχνά αυτές τις πληροφορίες για να διαμορφώσουν τις απόψεις τους αλλά και να λάβουν αποφάσεις οι οποίες αφορούν δημόσια και προσωπικά ζητήματα. Υπό αυτές

τις συνθήκες, η κατανόηση των εντυπώσεων που διαμορφώνονται από τα μέσα ενημέρωσης είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς η γλώσσα, η έκφραση και η εικονολογία που χρησιμοποιούν παρέχει την καθοριστική πρώτη ύλη για την διαμόρφωση της δημόσιας εικόνας των βιοεπιτημών και της βιοτεχνολογίας.

Στόχος αυτής της σύντομης αναφοράς είναι α) να θέσει ένα γενικό περίγραμμα των χαρακτηριστικών που οφείλουν να έχουν οι αναφορές οι οποίες πληροφορούν για τις εξελίξεις στις βιοεπιτημές και τη βιοτεχνολογία ώστε να κατανοούνται και να ερμηνεύονται καλύτερα από τους υποδοχείς της σχετικής πληροφόρησης, και β) να θέσει τις προϋποθέσεις που πρέπει να ικανοποιούνται ώστε να τροφοδοτείται μια γόνιμη δημόσια συζήτηση γύρω από τα ευρύτερα ζητήματα που θέτουν οι εξελίξεις στις βιοεπιτημές και την βιοτεχνολογία

Υπάρχει ήδη ένα αξιόλογο εύρος εργασιών και μελετών που εξετάζουν τους τρόπους με τους οποίους δημοσιοποιείται (π.χ. εκλαϊκεύεται) η επιστημονική γνώση και τα παράγωγα των βιοεπιτημών και της βιοτεχνολογίας στα μέσα ενημέρωσης. Θα περιοριστούμε εδώ στο να καταγράψουμε κάποια χαρακτηριστικά που συμβάλουν αποφασιστικά στην καλύτερη κατανόηση τους. Σε αυτά που συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση της επιστήμης και της τεχνολογίας από ένα ευρύτερο κοινό συμπεριλαμβάνονται και τα ακόλουθα:

α) να παρέχονται με σαφήνεια και πληρότητα όλες οι πληροφορίες που αφορούν την νέα επιστημονική ανακάλυψη ή τεχνολογική εφεύρεση. Θα πρέπει στα στοιχεία της αναφοράς να περιλαμβάνονται οι πηγές από όπου αντλούνται οι πληροφορίες (π.χ. επιστημονικά περιοδικά, δελτία τύπου, δημοσιογραφικά πρακτορεία κτλ.), το όνομα του φορέα που διεξάγει την έρευνα (πανεπιστήμιο, κρατική υπηρεσία, ιδιωτική επιχείρηση κτλ.), τα ονόματα των επιστημόνων ή της επιστημονικής ομάδας που κάνει την ανακοίνωση της έρευνας, και τέλος οι χαρακτηριστικές δηλώσεις που εξηγούν την σημασία της νέας ανακάλυψης.

β) δεν θα πρέπει επίσης να παραλείπονται ο συλλογισμός ή οι πτυχές της ακολουθούμενης τεχνοεπιστημονικής μεθοδολογίας καθώς και οι συμπραζόμενες / υπόρρητες πληροφορίες. Η τάση να παρουσιάζεται η επιστημονική έρευνα ως «πακεταρισμένη είδηση», παραλείποντας πολλές σημαντικές λεπτομέρειες, με αποτελέσματα μια απλοποίηση και παρανόηση των συγκεκριμένων ερευνητικών αποτελεσμάτων, δεν εξυπηρετεί την δημόσια κατανόησή της.

γ) η χρήση μεταφορικών σχημάτων, αναλογιών και περιγραφών συμβάλει πολλές φορές στην καλύτερη κατανόηση δύσκολων σημείων της επιστημονικής έρευνας και στην απλοποίηση της σύνθετης τεχνοεπιστημονικής ορολογίας. Θα πρέπει όμως να χρησιμοποιούνται με σύνεση για την αποφυγή πιθανών παρανοήσεων ή δημιουργίας εντυπώσεων που απέχουν από την πραγματική εικόνα και παραμορφώνουν την παρουσίαση της φύσης των ευρημάτων.

δ) η χρήση εικονογραφικού υλικού (φωτογραφίες, γραφήματα, σχέδια, σκίτσα κ.α.) ή οπτικοακουστικού υλικού κρίνεται πολύ σημαντική για την πληρέστερη κατανόηση των ερευνητικών ανακοινώσεων.

ε) θα πρέπει να γίνεται έστω και μια σύντομη αναφορά στην προγενέστερη επιστημονική έρευνα, την οποία η νέα συμπληρώνει, αναβαθμίζει ή ανατρέπει, ώστε να υπάρχει πληρέστερη κατανόηση της επιστημονικής και τεχνικής καινοτομίας. Η συχνή παράλειψη στα δημοσιογραφικά άρθρα της προηγούμενης επιστημονικής έρευνας (λόγω, πολλές φορές, περιορισμένου δημοσιογραφικού χώρου) μπορεί να αποκρύψει τη σχετική συνέχεια στην παραγωγή επιστημονικής γνώσης. Επίσης, υπάρχει ο κίνδυνος της υπερεκτίμησης νέων ανακαλύψεων, με προκαταρκτικά ή πρώιμα συμπεράσματα να αντιμετωπίζονται ως τελελεσμένες ήδη επαναστάσεις.

στ) θα πρέπει να αποφεύγεται η συνήθης δημοσιογραφική υπερβολή της δυνατότητας γενίκευσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων, όπως και η υπεραισιοδοξία για την σημασία των ευρημάτων όπως αυτή εκφράζεται πολλές φορές από τους επιστήμονες – ερευνητές,

ζ) σε συνάρτηση με το παραπάνω, οι αναφορές θα πρέπει να περιλαμβάνουν την κριτική της νέας επιστημονικής έρευνας και θεωρίας από άλλους επιστήμονες, τις χαρακτηριστικές δηλώσεις τους ή/και άλλες πληροφορίες που θα αξιολογούσαν κριτικά την επιστημονική επάρκεια των διαπιστώσεων ή των συμπερασμάτων της έρευνας.

Συμπερασματικά, μια συγκροτημένη αναφορά μπορεί να ενισχύσει τη δυνατότητα των πολιτών να αξιολογήσουν τα ζητήματα της βιοεπιστημονικής πολιτικής και τη δυνατότητα του ατόμου να κάνει λογικές προσωπικές επιλογές. Αντίθετα μια ανεπαρκής ή και διστρεβλική αναφορά μπορεί να παραπλανήσει και να στερήσει τη δύναμη σε ένα κοινό που επηρεάζεται όλο και περισσότερο από την επιστήμη και την τεχνολογία και από τις αποφάσεις που καθορίζονται από το εξειδικευμένο επιστήμονα και τεχνικό.

Ας περάσουμε τώρα στο δεύτερο θέμα μας, τη δημοκρατική διακυβέρνηση των Βιοεπιστημών και την έγκριση αυτής της διακυβέρνησης από τους πολίτες. Ζώντας σε ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο, στον οποίο η βιοεπιστημονική επανάσταση επιφέρει αλλαγές

στην ανθρώπινη κοινωνία, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη της ενημέρωσης και της ενεργού συμμετοχής των πολιτών στη διαμόρφωση του αναδυόμενου νέου κόσμου. Ενώ η πολυπλοκότητα των βιοεπιστημονικών δεδομένων απαιτεί ιδιαίτερα εξειδικευμένη γνώση από τους φορείς χάραξης και λήψης των δημόσιων πολιτικών (γεγονός που έχει ως συνέπεια αυτοί που ελέγχουν την τεχνοεπιστημονική γνώση να αποκτούν σημαντική δύναμη), η δημοκρατία απαιτεί οι πολίτες να είναι σε θέση να επηρεάζουν τις αποφάσεις που έχουν επιπτώσεις στη ζωή τους, να μπορούν να γνωρίσουν και να κατανοούν τις τεχνοεπιστημονικές αλλαγές και να μην υποδέχονται παθητικά και χωρίς κρίση την εξειδικευμένη γνώση των τεχνικών.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι θεωρητικοί των Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας (ΣΕΤ) έχουν αναπτύξει έντονη μελετητική και συγγραφική δραστηριότητα ως προς τις σχέσεις μεταξύ επιστήμης, τεχνολογίας και κοινωνίας. Με βάση τα πορίσματα των σχετικών μελετών, προτείνεται η εφαρμογή πρωτοβουλιών και πολιτικών που στοχεύουν σε μια μετατόπιση από την δημόσια επικοινωνία της επιστήμης (science communication) στη δημόσια δέσμευση (public engagement). Συγκεκριμένα, ενώ το κυρίαρχο πρότυπο της επικοινωνίας της επιστήμης και το συναφές με αυτό επιχείρημα περί ελλείμματος στη δημόσια κατανόησή της παρουσιάζουν ένα καθορισμένο σώμα γνώσης που πρέπει απλά να μεταφερθεί από τους ειδικούς στην ευρύτερη κοινωνία, η δημόσια δέσμευση με την επιστήμη, μέσω μιας διαλογικής προσέγγισης, δίνει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες μπορούν να συμβάλουν στη χάραξη πολιτικών για την επιστήμη, συνδιαλεγόμενοι με τους εμπειρογνώμονες, ώστε να καθιστούν ρητό το κοινωνικό πλαίσιο και το ηθικό περιβάλλον μέσα στο οποίο πρέπει να λαμβάνονται οι αποφάσεις και να καθορίζονται οι πολιτικές για τις επιστήμες και την τεχνολογία. Απαιτείται λοιπόν μια αλλαγή στο παραδοσιακό πρότυπο διακυβέρνησης από ένα μοντέλο κάθετης ιεραρχίας σε ένα πιο συμμετοχικό μοντέλο λήψης αποφάσεων.

Οι εξελίξεις στις βιοεπιστήμες και τη βιοτεχνολογία έχουν αποτελέσει ένα προνομιακό τομέα πειραματισμού με το νέα αυτό πρότυπο και την έννοια του «επιστημονικού πολίτη» (scientific citizen) που αυτό προωθεί. Αξιοποιώντας τα συμπεράσματα από αυτόν τον πειραματισμό, οι δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς που προάγουν την έρευνα και καινοτομία στους τομείς των βιοεπιστημών οφείλουν να αναπτύξουν ειδικά τμήματα εντός των υπηρεσιών τους, τα οποία θα συμβάλλουν α) στη δημόσια κατανόηση και επικοινωνία των βιοεπιστημών και β) στην ανάληψη πρωτοβουλιών που θα στοχεύουν στη προώθηση της δημόσιας δέσμευσης με τις βιοεπιστήμες και την βιοτεχνολογία.

Προς τη εκπλήρωση του πρώτου στόχου, οι διάφοροι θεσμοί και υπηρεσίες μπορούν να προβούν στη δημιουργία και οργάνωση δικτυακών κόμβων, μέσω των οποίων θα παρέχονται πληροφορίες για τα νέα παράγωγα των βιοεπισημών και της βιοτεχνολογίας, κριτικές θεωρήσεις τους, άρθρα γνώμης, εκπαιδευτικά πακέτα για παιδιά, νέους και ενήλικες, διαδραστικές εφαρμογές, ηλεκτρονικά περιοδικά, newsletters, οπτικοακουστικό υλικό κ.α. Ως προς τον δεύτερο στόχο, οι δράσεις που μπορούν να λάβουν χώρα είναι η δημιουργία εφαρμογών για τη διενέργεια ηλεκτρονικών διαβουλεύσεων, διασκέψεων συναίνεσης, συζητήσεων ομάδων εστίασης και ομάδων εργασίας για σειρά από θέματα, ηλεκτρονικών δημοσκοπήσεων γνώμης, εργαστήρια πλάνων δράσης κ.α. Κάθε μια από αυτές τις δράσεις μπορεί να συμβάλει στην ενεργό συμμετοχή των πολιτών στη διαμόρφωση πολιτικών, ώστε να αποφεύγεται το έλλειμμα δημοκρατικότητας στην διακυβέρνηση των βιοεπισημών και της βιοτεχνολογίας.

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη αναφορά θα ήθελα να επισημάνω τη σημασία της δημιουργίας ενός «Παρατηρητηρίου Βιοεπισημών» στην Ελλάδα, το οποίο θα χαρτογραφεί τον χώρο αλλά και θα αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για την χάραξη πολιτικών. Κατανοώντας ότι ζούμε σε μια εποχή γενικευμένης κρίσης (κρίση πολιτικοοικονομική αλλά και κοινωνικοπολιτισμική), θεωρώ ότι η προώθηση και η ανάπτυξη ερευνητικών προγραμμάτων στους τομείς των Βιοεπισημών και της Βιοτεχνολογίας, μπορούν να οδηγήσουν σε ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης και οικονομικής ανάκαμψης της χώρας.